

Рідна мова – життя духовного основа

Міла Хоміч

*Лише народи, явлені у Слові,
достойно можуть жити на землі...*

Ліна Костенко

Кондак свята Пятидесятниці гласить: *«Коли Всевишній зійшов і мови змішав, то поділив народи, коли ж огненні язики роздав, то покликав усіх до єдності, щоб ми однодушно славили Всесвятого Духа»*. Саме цим підкреслюється, що різноманітність мов і народів не може стати перешкодою до єдності Церкви, бо єдність Церкви не в тому, щоб усі молилися однією мовою, а в тому, щоб, молячись різними мовами, славили Єдиного в Трійці Бога. Дар Святого Духа говорити всіма мовами одержали апостоли для того, щоб нести Благу Вість іншим народам їхньою рідною мовою. І той же Святий Дух керував рівноапостольними Кирилом і Мефодієм, які ще у IX ст. переклали Святе Писання та богослужбові книги на рідну їм староболгарську мову, яку називають церковнослов'янською і яка й досі вживається в більшості Православних Церков слов'янських народів.

Нелегким був шлях слов'янської мови до Святого Писання. У статті *«Хвалімо Бога українською мовою!»* митрополит Іларіон (Іван Огієнко) розповідає про тяжку боротьбу Святих Братів з *«триязичниками»* або *«пилатниками»* за можливість проводити Богослужби слов'янською мовою [7, с. 121]. Кирило-Костянтин, помираючи, гаряче молився до Бога: *«Господи, Боже мій, погуби триязичну ересь!»*.

Ще у III ст. церковний письменник Ориген (185-254) писав про рідну мову в Церкві так: *«Греки під час молитви вживають грецьких слів, римляни – римських, кожен (народ) молиться й по змозі славить Бога своєю власною мовою, – і Господь чує всіх, хто молиться, на всіх мовах»* [3, с. 21].

І. Огієнко, В. Русанівський та інші науковці стверджують, що в Україні вже в XIV ст. церковнослов'янська мова фонетично зукраїнізувалася, однак лексично і особливо синтаксично незмінна, вона залишилася далекою від живої народної мови. Саме тому вже в XV ст. постало питання перекладу Священного Писання та богослужбової літератури на українську мову.

В *«Історії українського мистецтва»* академік С. Єфремов пише: *«Ще в кінці XIV ст. в церковних книгах з'явилися приписки, витлумачення "простою мовою" церковнослов'янського тексту, що був, як видно, не зовсім зрозумілий читачам»* [2, с. 688]. Цю думку продовжує академік В. Русанівський в *«Історії*

української літературної мови»: «В XVI ст. у Західній Русі легше було знайти людину, яка знала латинську і грецьку мови, аніж церковнослов'янську. Занепад церковнослов'янської мови продовжувався до кінця XVI ст.» [1, с. 15].

Саме у XVI ст. виникло багато перекладів, переробок «для ліпшого розуміння люду християнського» проповідей, учительних Євангелій тощо. Це були переклади Ходкевича (1569), Василя Тяпинського (1580), Валентина Негалевського (1581). Найдавніше й найзнаменитіше з них «Пересопницьке Євангеліє» (1556-1561) – було написано гарною народною мовою: «Небо і земля переминуть, а Слово Моє не переминеть. А о оном то дні і годині ніхто не відаєть, – ні Ангели, котрії суть в небі, ні Син, єдно Сам Отець...». Пересопницьке Євангеліє стало великим надбанням культури не тільки завдяки перекладацькій роботі. Ця книга з 482 пергаментних аркушів стала і визначною мистецькою подією. В ній з'явилося багато яскравих ілюстрацій, заставок та різних графічних мініатюр. Не випадково народжена в тиші монастиря книга вважається однією з найвидатніших рукописних книг нашого народу. Історики відкривають нею так звану середню добу в розвитку українського письменства.

У середині XVI ст. жива народна мова стає мовою Церкви, Святого Писання, богослужбової літератури. Але у лоні Української Православної Церкви розпочинається дискусія, подібна до нинішньої, яка не тільки зупинила процес створення української богослужбової мови, а фактично звела нанівець діями найвидатніших представників українського духовенства. І. Огієнко стверджує, що проти живої народної мови в богослужбових книгах виступив друкар Іван Федорович, свідомо вносячи в українські друки московські наголоси (Львівський Апостол 1574р., Острозька Біблія 1581р. та ін.). Відомий польський полеміст і проповідник Петро Скарга доводив у 1577 році, що проста українська мова й мова церковна ні до чого не здатна. Але найжорсткіше виступив проти неї видатний український письменник Іван Вишенський (1550-1620). Він відстоював церковнослов'янську мову як знаряддя святості і вважав усі переклади від лукавого. У «Посланні до всіх обще в лядській землі живящих» (1593р.) Вишенський писав: «Євангелія и Апостола в Церкви на Литургии простым языком не виворачивайте...». Цієї думки дотримувалися і відомі діячі: архімандрити Києво-Печерської Лаври Мелетій Смотрицький та Захарія Копистенецький. Завдяки їм ця мова панувала і в Церкві, і в науці, вважалася «найславнішою», здатною до філософії та багатослів'я [7, с. 195]. Ця думка проповідується і сьогодні представниками Російської Православної Церкви в Україні (так звана УПЦ МП).

І. Огієнко наводить уривки з виступів та листів архіпастирів Російської Православної Церкви XIX ст., зокрема єпископа Володимирського Феофана (1882р. вип. 11, лист 289) та відомого архієпископа Херсонського Никифора

(«Церк. Вѣдом. 1890. № 41, ст. 1366»), які вважають, що богослужбові книги треба перекласти на сучасну їм російську мову. Архієпископ Никифор писав, що «наш народ зовсім не розуміє богослужбової церковної та догматично-історичної християнської мови... Народ нічого не розуміє й іде в штурду, щоб там кепсько, хоч навиворіт, але може хоч щось зрозуміти» [7, с. 121].

Не можна не згадати слова І. Огієнка, якими він завершує свою працю «Хвалімо Бога українською мовою!»: «Українська мова цілі віки вже була в Церкві, а тому тепер справа йде нам не про українізацію нашої Церкви, а тільки про розмосковлення її. Сучасна так звана "церковнослов'янська мова" – це не старослов'янська мова Кирила й Мефодія, а тільки новоцерковнослов'янська, або часто просто архаїзована російська мова» [7, с. 120].

Мова – це культурний феномен, у якому акумулюється інтелектуальний та духовний досвід народу, тому її втрата призводить до втрати національної ідентичності, навіть загибелі нації як цілісного організму. Мова є тим чинником, що встановлює «природні» межі нації, при цьому, будучи унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, виступає не лише засобом спілкування, а й дає змогу представникам цієї спільноти розуміти один одного на глибинному, підсвідомому рівні. Мовні проблеми є актуальними у будь-якому суспільстві. Особливо гостро вони відчуваються в поліетнічних утвореннях, де переплітаються з економічними, соціально-політичними, національними, релігійно-конфесійними інтересами націй, народностей, племен. Новітня історія свідчить, що фундаментальні, доленосні проблеми свободи, незалежності, суверенітету, прав людини не можуть бути вирішені без вирішення мовних питань. Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права.

Чого тільки не застосовували губителі нашої мови! І офіційно забороняли, і оголошували неіснуючою чи придуманою німцями, і вважали діалектом російської чи польської, тримали в мовних «гетто», оцінювали як «хлопську», «колхозну» чи навіть «курдупельську», і піддаштовували її під іншу мову з метою прискорення їх злиття в ім'я світлого майбутнього всього людства, а вона таки живе [3, с.21].

Формування і становлення української мови, функціонування її в усіх сферах життя, існування взагалі як мови окремої самобутньої нації супроводилися негативним явищем, що отримало назву лінгвоцид (від лат. *lingua* – мова, *caedere* – знищення). До лінгвоциду на українському ґрунті привела втрата Україною своєї державності, а згодом і територіальної цілісності, внаслідок чого суспільне і культурне життя українського народу виявилось надовго залежним від суспільно-політичних процесів сусідніх націй, які дуже часто були спрямовані на національну й мовну асиміляцію українців. В історії відомо безліч прикладів, коли зі зникненням мови зникав і етнос. Тому знищення

мови (лінгвоцид) є основною передумовою етноциду – знищення етносу як культурно-історичної спільноти. Лінгвоцид є завжди стратегічною метою всіх без винятку завойовників, ризняться лише його тактика і форми [9].

Бездержавність України та агресивна політика держав-поневолювачів (Росії, Польщі, Австро-Угорщини) позначилися на мові, позбавленій функціонування у сферах комунікації, пов'язаних з діяльністю управлінського апарату, армії, фінансової системи, суду, школи і церкви. Ось далекі сторінки та епізоди планомірного знищення української мови (лінгвоцид):

- 1690р. Собор Російської Православної Церкви осудив «Кієвскія Новыя книги» С. Полоцького, П. Могили, К. Ставровецького, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського та інші, наклавши на них *«проклятво и анафему, не точію сугубо и трегубо, но и многогубо»*.
- 1720р. Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які необхідно *«для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти ... , щоби ніякої різниці і окремого наріччя в них не було»*.
- 1753р. Указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.
- 1769р. Заборона Синоду Російської Православної Церкви на друкування та використання українського «Букваря».
- 1786р. Київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Божу *«голосом, свойственным россійскому наречію»*. Те ж саме було заведено і в школах України.
- 1789р. Розпорядження Едукаційної комісії Польського сейму про закриття руських (україномовних) церковних шкіл та усунення з усіх інших шкіл української мови.
- 1817 р. Постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою.
- 1863р. Циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою, якої *«не было, нет и быть не может»*.
- 1876р. Указ Олександра III (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур *«малоросійським наріччям»*. Заборонялися також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою.
- 1881р. Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою. М. Костомаров у статті «Малорусское слово» («Вестник Европы», 1881, № 1) писав, що з заборonoю церков-

них проповідей українською мовою «скрізь між малоросами поширюється відчуженість до церкви... якесь вороже ставлення до духовенства». Народ прагне сприймати святе у рідних йому, природних формах [3, с. 23-29].

Цей перелік можна було б продовжувати указами та постановами урядів Радянського Союзу, соціалістичної Польщі, Чехословаччини, Румунії. У Радянську Союзі був підданий деформації правопис, фонетика, граматики і особливо лексика української мови. Вилучалися окремі слова, форми; лексичні та фразеологічні одиниці замінялися російськими варіантами. Розсилалися списки слів, яких не можна вживати. Внаслідок такої політики мова була «редукована до газетного словника, як музика – до маршів, живопис – до портретів вождя» (О. Пахльовська).

Найбільш повне уявлення про ставлення до української проблеми на «місцях» дає доповідь полтавського губернатора міністрові внутрішніх справ Росії (1914р.):

«1. Призначити на посаду вчителів, по можливості, тільки великоросів.

3. Усякого вчителя, котрий виявив схильність до українського, негайно звільняти.

7. На чолі єпархій ставити архієреїв винятково великоросів, причому твердих, енергійних; виявляти найкрутіший тиск на священиків, заражених українофільством; патріархальних наглядачів за школами призначати виключно великоросів.

8. Звернути особливу увагу на семінарії і ставити ректорами виключно великоросів, усуваючи інших; навчальний персонал має бути тільки з великоросів; за семінарії треба взятися і викоринити дух українства, що гніздитьсь в них». І так далі.

У Миргородській гімназії був напис: «Въ стѣнахъ гимназіи строго воспрещается воспитанникамъ говорить на малорусскомъ наречіи» [3, с.40-42].

Така ж політика, тільки більш жорстока проводилася і у Радянському Союзі: масові репресії викладачів української мови, письменників, акторів, священиків... Радянська ідеологічна машина настирливо підкреслювала факт багатонаціональності як України в цілому, так і окремих її частин. Зокрема стверджувалося, що в Донбасі проживають громадяни 116 національностей. Для «національного» спілкування вони мають свої мови, а от для «міжнаціонального» спілкування є російська. Українська мова у світлі такої політики ставала однією з багатьох «національних» мов, хоча вона була рідною для більшості населення. Що ж стосується інших національностей, то їхні мови мали ще злиденніші перспективи. Так формувалося «русскоязычное население», яке у своїй значній частині до української мови ставиться вороже: мовляв, якщо ми відмовилися від своєї мови, то як ви смієте говорити по-своєму?

У багатьох регіонах України, де українське населення становить більшість, і досі немає можливості віддати дитину до україномовного садочка, школи; працюють у них російськомовні вихователі та вчителі; часто замість виховання у дітей почуття поваги і любові до української мови ці педагоги прищеплюють їм комплекс меншовартості, зневагу до всього українського.

Тривожно, що у сьогоднішній Україні продовжується русифікація майбутньої національної інтелігенції через вищу школу. Катастрофічно не вистачає українських підручників, словників, довідкової літератури, зникають українські газети й журнали, майже не видається українська художня література, не демонструються художні фільми українською мовою. Зовсім не переводиться на українську мову діловодство, сфера виробництва, торгівлі, послуг і т.д.

Ми не позбулися рудименту колонії, почуття меншовартості. «Синдром хохла» вперто культивується засобами масової інформації, безкінечними «двуязычними» шоу та політичними «балаганями». Українець, на жаль, виглядає «білою вороною» серед безмежного «русскоязычного мира» і «моря», серед «русскоязычного» телефіру, книговидавання, преси, не кажучи вже про Московський Патріархат разом з «рівноапостольним», як він себе називає, Кірілом.

Мовна політика в Україні – це змагання за людську душу або ж система людських заходів для перетворення мови у перший і останній бастион захисту її інтересів. Політика – це боротьба за владу, а мовна політика – боротьба за владу над людським мисленням і світоглядом.

«Наша мова – одна з найполітичніших мов світу: від середини XVI ст. до кінця XX ст. вона взяла на себе функцію зліквідованої держави. Вона стала цією державою, щоб "держати" нас разом», – стверджує Ірина Фаріон. Мова, – як кажуть мудрі люди, – це влада, санкціонована самим Богом. Віддамо цю владу – віддамо наше національне життя.

Рідна мова – це Свобода Духу. А *«свобода, за словами філософа Спінози, це всього лиш пізнана необхідність»*. На жаль, цей ключ від Духовної Свободи знову в руках сьогоднішньої влади. Ще у далекому XVII ст. видатний український мислитель Лазар Баранович казав, що *«слово – це меч духовний»*. Цей меч може тримати в руках лише народ! Цього нам треба добиватися!

Рідна мова поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності. Мова – це основа національної гідності, і ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, громадянської позиції.

Кожен громадянин своєї держави має свої мовні обов'язки, які треба знати і виконувати:

- захищати рідну мову, як свій народ, його гідність, його право на існування;
- удосконалювати володіння українською мовою;

- розмовляти рідною мовою скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє;
- не поступатися своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали;
- любити рідну мову, як рідну матір, не за якісь її принади чи вигоди, а за те, що вона рідна;
- сім'я – це часточка нації, тому розмовляти у своїй сім'ї треба мовою своєї нації;
- у домашній бібліотеці завжди мають бути книги рідною мовою;
- ніколи не бути байдужим до тих, хто виявляє зневагу до вашої рідної мови;
- поважати мови інших народів, вивчати їх.

Коли зникає народна мова – народу більше немає. Вимерла мова в устах народу – вимер і народ як нація. Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання – відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить, це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Не перекладаймо цього тягара на плечі наших нащадків, бо може бути запізно. Діймо! В ім'я нашого народу, в ім'я найвищих ідеалів людства – свободи і справедливості. І нехай допоможе нам в цьому Господь.

Список літератури:

1. Єфремов С. Вне закона: к истории цензуры в России / Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро. 1993. – С. 14–47.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – С. 688.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид // Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 21–70.
4. Караванський С. Риси українського лінгвоциду // Визвольний шлях. – 1992. № 9.
5. Лозко Г. Українська мова під московським ярмом // Українське народознавство. – К., 1995. – С. 69–73.
6. Ляхоцький В. Ще один факт з історії геноциду української мови // Дивослово. – 1996. № 1. – С. 52–54.
7. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К. 1995. – С. 121.
8. Огієнко І. Українська культура. – К. 1991.
9. Радевич – Винницький Я. Геноцид – етноцид – лінгвоцид // Україна від мови до нації. – Дрогобич, 1997.
10. Тимошик М. «К печатанию не должно быть позволено» (До історії цензури українського слова) // Урок Української, – 2000. – № 3; № 4.